

ZANA

MARKO STOJILJKOVIĆ

Albanske vile in zli duhovi

V albanski mitologiji je Zana gorska vila, ki ob pozivu pomaga ljudem uresničiti njihovo usodo. Legenda pravi, da so Zane s planine Šare opazovale srečanja Prizrenske lige, prve organizacije albanske narodne enotnosti. Podobne mitološke figure so še Ora, Bardha, Mira in Fati. Zana se od njih razlikuje po tem, da je strogo povezana z rastlinjem. Etimološke korenine izraza niso znane, njegovo poreklo pa se verjetno navezuje na latinsko Dianio. Zana se kot mitološki pojav s podobnimi lastnostmi pojavlja tudi na nasprotnem, severovzhodnem koncu Balkana, v Romuniji, ter pri Asturcih v zahodni Španiji, čeprav je njihova Xana vodna vila, ki prebiva v fontanah.

Zdi se, da je vila Zana edina, ki lahko pomaga junakinji istoimenskega filma v režiji Antoanete Kastrati, kosovske režiserke, ki sicer živi in dela v Los Angelesu, pri izpolnjevanju glavne vloge v kosovsko-albanski, pretežno patriarhalni družbi – v vlogi matere. V nasprotnem primeru Lume (Adriana Matoshi) grozi ponižujoča usoda v domu moža Ilirja (Astrit Kabashi) in njegove matere Remzije (Fatmira Sahiti): če ne more zanositi in roditi, imata slednja pravico, da jo nadomestita z drugo, mlajšo žensko, Lume pa vrneta staršem ali jo ohranita v hiši kot gospodinjo.

Zaradi tega se Lume – bolj nejevoljno kot voljno – strinja z vsem ter poskuša vse, kar je v njeni moči, da bi zanosila. To pomeni, da ne hodi samo k najboljšemu ginekologu v bližnji Peči, ki ji zagotavlja, da je z njeno fiziologijo vse v redu, temveč obiskuje tudi vaško vedeževalko Kumrije (Irena Cahani) in skrivnostnega zdravilca dr. Muratija (Mensur Safqiu). Lume trpi tudi zaradi grozljivih nočnih mor in se ponoči v strahu zbuja, včasih pa tudi vstane in v trdnem spanju zapusti hišo. Družina, vaščani in dr. Murati verjamejo, da jo je obsedel »djinn«, neke vrste zli duh. Enako velja za otroka v primeru zanositve. Resnica je verjetno bližje fizičnemu svetu kot mitološkemu in je povezana z vojno travmo, ki jo je Lume doživela pred desetimi leti. Šele zadnji, hkrati popolnoma elegantni in izjemno šokantni kadri filma pa razkrijejo pravo resnico in povezanost z naslovom filma.

Od uradne pridobitve neodvisnosti leta 2008, zlasti pa v drugem desetletju 21. stoletja, se kosovska kinematografija neustavljivo razvija in profilira. Njeni temelji so drugačni od ostankov postjugoslovanske kinematografije, saj se bolj ali manj opirajo na mlade avtorje, izobražene na Zahodu, izstopa pa tudi pozitiven trend enakosti spolov med avtorji »novega« kosovskega vala. Tematsko pomembno mesto še vedno zasedajo vojne in povojne travme, vendar jih počasi nadomeščajo neravnovesja v sodobni družbi, razpeti med modernizacijo in tradicijo, ki jo zaznamujejo patriarhat, mizoginija in gerontokracija. V ospredje vedno bolj stopajo tudi standardna družbena vprašanja, kot so korupcija in nezmožnost posameznika za preživetje v sodobni družbi.

Novost, ki jo v kosovsko kinematografijo prinaša **Zana** (2019), je močnejši vpliv žanrskega pristopa k filmski umetnosti. Elementi žanra so bili sicer prisotni že v filmu **Tri okna in obešanje** (Tri Dritare dhe nje Varje, 2014, Issa Qosja), kjer najdemo tako značilnosti vesterna (predvsem na vizualni ravni, pa tudi kot osnovno temo odnosa med

osramočenim posameznikom in strupenim okoljem) kot socialne drame o položaju žrtve v patriarhalnem okolju, ki ga zaznamuje vojna travma. **Leteči cirkus** (Cirku Fluturues, 2019, Fatos Berisha) pa je vojno dramo združil s komedijo, pustolovščino in filmom ceste.

Pri *Zani* gre za grozljivko ter za psihološko dramo o pritiskih, ki vplivajo na posameznika v družinskem krogu in znotraj majhnega, zaprtega okolja. Nobenega dvoma ni, da se »grozljivo« dogaja skoraj izključno na ravni sanj protagonistke in njenih nočnih mor, saj je ta raven opazno vizualno kodirana in ločena od »resničnosti«. Tiha in počasna groza, ki jo gradi režiserka Antoaneta Kastrati, je v skladu s trendi sodobne azijske, predvsem japonske grozljivke, motivi pa so tematsko bližje zahodnim klasičnim grozljivkam, kot sta **Rosemarijin otrok** (Rosemary's Baby, 1968, Roman Polanski) in **Don't Look Now** (1973, Nicolas Roeg).

Kombinacija podob (kot direktorica fotografije je pri *Zani* sodelovala režiserkina sestra Sevdija Kastrati) in izvirne glasbe Driterja Nikqija narekuje vzdušje in ustvarja dualnost resničnega in zasanjanega, v psihoanalitičnem ključu superega in ida. K vtisu popolnosti pa pripomore tudi natančna montaža, pod katero se podpisujeta režiserka in Brett W. Bachman.

V *Zani* izstopata tudi dramaturgija in igra. Dolgotrajna ekspozicija in njena gladka potopitev v zaplet postajata prepoznaven trend kosovske kinematografije. Čeprav je občasno mogoče začutiti nagib proti melodrami, scenarij, ki sta ga napisala režiserka in producent Casey Cooper Johnson, pušča dovolj časa za razvoj glavnega ženskega lika in odnosa do okolja, ki Lume obdaja. Tudi negativci niso enodimenzionalni, živijo v istem svetu kot protagonistka, prizadenejo jih podobne družbene sile tradicije. Ilir, na primer, ni le patriarhalni despot, do Lume je zaščitniški, resnično skrbi zanjo in za njeno dobro počutje. »Obramba« njegove mame Remzije bi bila že nekoliko

težja, vendar se vseeno zdi, da bolj kot ne sledi tradiciji in Lume ne krivi na osebni ravni.

Kljub temu pa se družbene sile bolj ali manj lomijo na hrbtu Lume in izbira Adriane Matoshi, verjetno prvega igralskega imena v sodobni kosovski kinematografiji, se je izkazala za pravo. Igralka, ki je v formatu celovečerca debitirala v filmu **Babai** (2015, Visar Morina) in odigrala osrednje like v kosovsko-nizozemski koprodukciji **Neželeni** (T'padasthun, 2017, Edon Rizvanolli), v **Zakonu** (Martesa, 2018, Blerta Zeqiri) ter nedavni **Agovi hiši** (Shpia e Agës, 2019, Lendita Zeqiraj), ima izjemen dar za ponazarjanje čustvenosti v nizkem registru: tiho trpljenje in zadržanost zaradi travme. V *Zani* pokaže širino svojega talenta ter fantastično moč kalibracije in nadzora emocij, dobro pa jo podprejo jo tudi drugi izjemni igralci in igralke.

Kosovsko-albanska koprodukcija z mednarodno ekipo producentov z obeh strani Atlantika je premiero doživela lani, na festivalu v Torontu, ter nato obiskala še številne druge festivale, tako v fizični kot virtualni obliki (Palm Springs, Göteborg, Glasgow, Trst, Sydney, Šanghaj, Fantaspoa in Sarajevo). *Zana* s svojo natančnostjo, jasnostjo, obrtniško dovršenostjo ter čustveno in etično korektnostjo na najboljši možen način dviguje globalno prepoznavnost mladih kosovskih avtorjev in njihovih filmov

ZACELI ME

VERONIKA ZAKONJŠEK

V telo zakoreninjena travma¹

Dokumentarni celovečerni prvenec Danijeje Stajnfeld **Zaceli me** (Zacijeli me, 2020) je svetovno premiero doživel v sklopu tekmovalnega programa 26. sarajevskega filmskega festivala, ki je bil letos zaradi neugodne epidemiološke situacije v Bosni in Hercegovini zadnji hip v celoti prestavljen na splet. Film v začetni kader postavi režiserko samo, ko pretreseno

1 Besedilo je bilo prvotno objavljeno v angleščini. V sklopu 14. edicije Sarajevo Talents je nastalo pod mentorstvom Dane Linssen in Yoane Pavlove.